

„Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku*

MILOSLAV SZABÓ

Kľúčové slová: rabovanie, prvá svetová vojna, revolúcia, obeť, antisemitizmus

Podobne ako inde v Európe vyvolala prvá svetová vojna aj v Hornom Uhorsku prejavy sociálneho a politického radikalizmu. Hoci nemáme k dispozícii porovnateľné systematické výskumy ako pre susedné české krajiny,¹ dá sa predpokladať, že vlna sociálnych, zväčša tzv. „hladových“ protestov siahajúcich od demonštrácií až po rabovanie a fyzické útoky sa nevyhla ani územia dnešného Slovenska. Tieto javy súviseli s vplyvom vojny na spoločnosť a ich hlavným podnetom bol čoraz väčší nedostatok základných životných potrieb: potravín, paliva či odevov a obuvi. Podobne ako v iných európskych krajinách viedla prvá svetová vojna aj v Uhorsku k rozsiahlej militarizácii ekonomiky a spoločnosti. Dôsledkom vojnového hospodárstva bola regulácia trhu a neočakávane dlhý konflikt vyvolal problémy v zásobovaní najzákladnejšími životnými potrebami. Poľnohospodárske výrobky sa rekvirovali a štátne komisie ich predávali za pevne stanovené ceny. Vyčerpávajúca vojna spôsobila pokles poľnohospodárskej výroby, zadržali sa potravinové lístky a rozmáhal sa čierny trh.² Tieto skutočnosti sa prejavovali nárastom hladových demonštrácií v rokoch 1917 až 1918 aj v Hornom Uhorsku.³ Protesty sa napriek tomu počtom ani intenzitou nedajú porovnávať so situáciou v českých krajinách. Historička Gabriela Dudeková vysvetľuje túto skutočnosť prísnejším policajným režimom v Uhorsku, ktorý nedovolil ventilovať sociálnu nespokojnosť navonok a potláčal jej prejavy už v zárodku.⁴

* Štúdia vznikla v rámci projektu SASPRO 0079/01/03 A Comparative Study on the Evolution of Modern Antisemitisms in Austria and Slovakia, 1918 – 1938.

¹ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, anebo bude revoluce!“ Hladové nepokoje, stávkové protesty v českých zemích v období 1914 – 1918. In MOMMSEN, Hans (ed.). *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno : Matice moravská, 2000, s. 207-232; KUČERA, Rudolf. *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914 – 1918*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

² PASTOR, Peter. The Home Front in Hungary, 1914 – 18. In KIRÁLY, Béla K. (ed.) *East Central European Society in World War I*. Boulder : East European Monographs, 1985, s. 124-134.

³ Pozri napr. KOSTICKÝ, Bohumír. Idey Veľkého októbra a revolučná situácia na Slovensku v rokoch 1917 – 1918. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 2, s. 3-30.

⁴ DUDEKOVÁ, Gabriela. Dvojsečná zbraň. Vojnové nadšenie, perzekúcie a problém lojality Slovákov v prvej svetovej vojne. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.) *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : HÚ SAV, 2011, s. 243-268.

Toto vysvetlenie potvrdzuje jednak relatívne nízky počet archívnych prameňov o výtržnostiach v čase vojny, ale tiež mohutný – a v Hornom Uhorsku podľa historika Ľubomíra Liptáka ešte mohutnejší než vo zvyšku krajiny⁵ – výbuch násilia sprevádzajúci rozklad mocenských štruktúr v jej úplnom závere, na konci októbra a začiatkom novembra 1918. Výtržnosti, ktoré vošli do slovenskej historickej pamäti pod dobovým názvom „rabovačky“, mali v celom Uhorsku podobný scenár. Po oznámení kapitulácie a štátnom prevrate v Budapešti na konci októbra nastal rozklad starých mocenských štruktúr. Zároveň sa v mestách a na vidieku zhlukovali davy ľudí a zväčša pod vedením vojakov vracajúcich sa z frontu napádali predstavitel'ov štátnej správy a rabovali alebo iba bezcieľne ničili majetok krčmárov, obchodníkov a statkárov. Na znázornenie rozsahu a „kvality“ výtržností uvádzam opis udalostí, ktorý nájomca veľkostatku grófa Pálffyho v Chtelnici (Nitrianska župa) poslal novým československým úradom: *„Nepokoje, ktoré sa na Považí odohrali začiatkom novembra, mali na nám prenajatý statok horší dopad ako na ktorýkoľvek iný v tejto oblasti. Na znázornie našej škody predstavujúcej cirka 2 ½ milióna korún by sme chceli uviesť, že nám odcudzili 1300 hektolitrov liehu, asi 800 oviec, 300 prasiat a do 80 vagónov plodín, z ktorých bola veľká väčšina nezmyselne zničená. Cesty do susedných obcí boli posiate rozsypanou pšenitou, ovce a prasce boli zabitú tým najnel'udskejším spôsobom a v takom množstve, že ich nevedeli odviezť ani plienitelia z viacerých obcí, takže veľká časť zdochlín zhnila na našich dvoroch. Zdemolovali sa všetky dielne, rovnako ako naše byty nachádzajúce sa na grófskom grunte, spolu so starožitnosťami umiestnenými v grófskom kaštieli. Rabovanie bolo svojím spôsobom a rozsahom najväčšie, k akému na Slovensku došlo. Pomery, ktoré sa vyvinuli na našom statku a ktoré, žiaľ, ešte vždy pretrvávajú, sú také, aké nezaznamenali nikde inde. Panuje tu najrýdzejší bolševizmus.“*⁶

Hlavne na vidieku napadnutých – najmä v prípade, že kládli odpor – týrali a niekedy i zabili.⁷ V mestách si ohrozené skupiny väčšinou stihli včas zabezpečiť ozbrojenú ochranu. Slovenské a maďarské národné rady organizovali neskôr aj v menších obciach tzv. národné gardy, ktoré sa s väčším či menším úspechom pokúšali udržať poriadok až do príchodu československého vojska. V oblastiach blízko moravsko-slovenských hraníc, ktoré boli obsadené už v priebehu novembra, preto výtržnosti utíchli relatívne rýchlo. Na východnom Slovensku, napríklad na Spiši, ktorý československé jednotky obsadili až krátko pred Vianocami, vyvrcholili až v decembri.⁸ Rabovanie úplne neskončilo ani po

⁵ LIPTÁK, Ľubomír. Vzbury vojakov a nacionálny rozchod národov Uhorska r. 1918. In MOMMSEN 2000, s. 235-236.

⁶ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS), i. č. 1066–1067/269: správa Dr. Viktora Steina, bez dátumu.

⁷ Podľa izraelského historika Ješajahu A. Jelíneka si „rabovačky“ vyžiadali 100 až 200 obetí. JELÍNEK, Ješajahu A. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : Ipeľ, 2009, s. 123.

⁸ FETKO, Filip. *Antijüdische Gewalt in der Region Zips während des Zusammenbruchs der Monarchie*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Kultur- und Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät. Salzburg : Universität Salzburg, 2013, s. 100-113.

obsadení celého územia Slovenska a niekedy sa na ňom zúčastňovali aj českí vojaci.⁹ Výraznejšia vlna násilností a rabovania prebehla ešte na jar a v lete 1919, v čase vojny s Maďarskou republikou rád.

„Rabovačky“ stále nie sú dostatočne historicky spracované. Väčšina prác sa odvoláva na zbierku dobových svedectiev, ktorú ešte v medzivojnovom období zhromaždil a vydal niekdajší tajomník Slovenskej národnej rady Karol Anton Medvecký, prípadne na iné spomienky a memoáre. Historici sa dokonca nezhodnú ani na tom, či výtržnosti z jesene 1918 mali primárne sociálno-ekonomickú alebo národnostnú motiváciu. Izraelský historik Ješajahu A. Jelínek, ktorý zdôrazňuje protižidovský charakter výtržností, pokladá za ich príčiny túžbu po zbohatnutí, útrapy v dôsledku vojny a štvanie proti privilegovaným skupinám, hlavne proti Židom.¹⁰ Fínsky historik Ismo Nurmi, ktorý sa zaoberal „národnou identitou“ slovenského obyvateľstva v prvých povojnových rokoch, sa, naopak, zdráha posúdiť, „či slovenskí výtržníci projektovali svoju údajnú sociálnu a nacionálnu frustráciu väčšmi proti jednej etnickej skupine než voči druhej“.¹¹ Nurmi síce vie o tradícii politického antisemitizmu v Hornom Uhorsku, tá však podľa neho bola v prípade „rabovačiek“ irelevantná: „Kde bol nedostatok jedla, stávali sa skoro automaticky terčom židovskí obchodníci.“¹²

V predkladanej štúdií budem hľadať odpoveď na otázku, do akej miery „rabovačky“ skutočne mali alebo nemali protižidovský charakter. Na príklade diskusie o tzv. „židovských gardách“, teda o príslušníkoch trestných expedícií, ktoré pátrali po iniciátoroch výtržností a na mnohých miestach ich popravili, následne ukážem, do akej miery tieto udalosti, resp. ich ohlas, prispeli k šíreniu protižidovských diskurzov na medzivojnovom Slovensku.

„Vás vojna nič nestojí...“ Protižidovské násilie v závere prvej svetovej vojny

Primárne protižidovský charakter „rabovačiek“ popieral vo svojej správe z novembra 1918 už prešporský župan.¹³ Je to trochu prekvapujúce, a síce nielen preto, že prvým cieľom útokov z jesene 1918 boli práve „židovské krčmy“, ktoré boli často úplne zničené

⁹ Vojenský historický archiv Praha, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky, číslo jednotky 477, kartón 12: správa kapitána 2. streleckého pluku z Talianska Václava Kopala, 9. 2. 1919.

¹⁰ JELÍNEK, Yeshayahu Andrej. Prevrát v rokoch 1918 – 1919 a Židia (poznámky a úvahy). In BAKOŠ, Vladimír (ed.) *„Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“ Pocta Jozefovi Jablonickému*. Bratislava : Veda, 2005, s. 31.

¹¹ NURMI, Ismo. *Slovakia – a Playground for Nationalism and National Identity. Manifestations of the National Identity of the Slovaks 1918 – 1920*. Helsinki : Suomen Historiallinen Seura, 1999, s. 42.

¹² Tamže, s. 42, poz. 27.

¹³ DUDEKOVÁ, Gabriela. Kolaps a zrodzenie: rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a vznik Československej republiky. In KOVÁČ, Dušan (ed.) *Slováci v prvej svetovej vojne 1914 – 1918*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010, s. 181.

spolu s príbytkami svojich majiteľov. Župan si akiste neuvedomoval dôležitý aspekt dynamiky skupinového násillia, na ktorý upozorňuje historik David Engel: zástupnú úlohu Židov – a tiež napadnutých štátnych úradníkov a statkárov – ako symbolov štátnej moci.¹⁴ To potvrdzujú aj svedectvá pamätníkov: na niektorých miestach Trenčianskej župy boli najskôr slávnostne spálené úradné listiny a štátne matriky a následne sa dav vrhol na „Židov“.¹⁵ Okrem toho zodpovedali obvinenia útočníkov celouhorskému a vlastne stredoeurópskemu diskurzu rozvíjajúcemu sa v rokoch prvej svetovej vojny, podľa ktorého sa „Židia“ na vojne nezákonne obohacovali a vyhýbali sa vojenským povinnostiam. Keď 4. novembra 1918 vtrhli do Hornej Zubrice na haličských hraniciach opití vojaci a iní obyvatelia Oravskej župy, aby napadli miestnych Židov, ako to urobili v neďalekej Jablonke, volali aj takéto heslá: „*vás vojna nič nestojí, nebolí*“; „*žida na fronte nebolo vidieť*“; „*vy ste sa už dost' naklamali*“.¹⁶ Aj tu nasledovalo demolovanie notárskeho úradu. Dav strhal všetky maďarské nápisy, kráľovské portréty a zničil úradné listiny, pečiatky a štátne matriky. Situácia sa upokojila, až keď dvaja katolícki kňazi obyvateľov zaprisahali, aby zachovali vernosť Poľsku („*odvolávajú sa na útisk od židov a od Maďarov*“) a zvolili nové, propoľské obecné zastupiteľstvo.¹⁷

Podobne ako v iných stredoeurópskych krajinách, aj v Uhorsku boli demonštrácie a násillnosti už počas vojny často zamerané proti židovskému obyvateľstvu. Židia boli po vypuknutí vojny v tlači, ale aj v parlamente „*vinení za všetky utrpenia a nepravosti: že vyvolali vojnu, aby na nej mohli zarobiť, že sa vojna nekončí, že vojsko a zázemie sú zle zásobované, že sa úplatkami vyhýbajú narukovaniu, že sa obohacujú pri kšeftovaní s nedostatkovým tovarom, že židovskí utečenci z Haliče sú veľkou ekonomickou ťarchou pre zázemie...*“¹⁸ Účinky týchto kampaní sa prejavovali aj v Hornom Uhorsku. V spisoch uhorskej pohraničnej strážne sú napr. zaznamenané prípady udaní proti armádnym dodávateľom so „židovsky“ znejúcimi menami pre údajne neoprávnené oslobodenie od vojenskej

¹⁴ ENGEL, David. What's in a Pogrom? European Jews in the Age of Violence. In DEKEL-CHEN, Jonathan L. et al. (ed.) *Anti-Jewish Violence. Rethinking the Pogrom in East European History*. Bloomington : Indiana University Press, 2011, s. 19-37.

¹⁵ MEDVECKÝ, Karol Anton. *Slovenský prevrat 3*, Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931, s. 6.

¹⁶ Štátny archív v Bytči (ďalej ŠAB), f. Oravská župa II, administratívne písomnosti hlavného župana (ďalej h. ž. adm.), i. č. 289–1918–2947: podnotár Dárius Lattyák hlavnému županovi Oravskej župy, 11. 11. 1918. Aj v západnej Haliči bolo židovské obyvateľstvo v tom čase vystavené rabovaniu a násillnostiam. Bližšie pozri MEUS, Konrad. Anti-Jewish Riots in the Cities of West Galicia in 1918. An Outline of the Problem. In ŠVORC, Peter (ed.) *Velká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : Universum, 2012, s. 379.

¹⁷ Horná Zubrica bola v roku 1920 pričlenená k Poľsku.

¹⁸ MANNOVÁ, Elena. Krízy lojality. In KOVÁČ, Dušan (ed.) *Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : HÚ SAV, 2008, s. 213-214; pozri tiež BIHARI, Péter. *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antisemitizmus az első világháború Magyarországnán*. Budapest : Napvilág Kiadó, 2008; FISCHER, Rolf. *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn, 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose*. München : Oldenburg, 1988.

povinnosti.¹⁹ Tieto anonymné udania však vyšetrovanie väčšinou nepotvrdilo – dôkazom je príklad istého lekára z Nitry, ktorý podľa anonymného obvinenia oslobodzoval od vojenskej povinnosti najmä „Židov“.²⁰

Protižidovské nálady slovenského obyvateľstva Horného Uhorska sú zdokumentované už z obdobia bezprostredne po vypuknutí vojny. Napríklad v Nitrianskej župe v lete a na jeseň roku 1914 obvinili oveľa viac obyvateľov z „poburovania proti židovskému vierovyznaniu“ ako z „poburovania proti maďarskej národnosti“, čo vzhľadom na strach z „panslavizmu“ môže prekvapovať. Napr. v auguste 1914 Ján Gálik z Myjavy pred väčším množstvom ľudí údajne vyhlásil, že „vojna je len kvôli Židom a kvôli Židom treba prelievať toľko krvi“.²¹ Martina Fajnora, Štefana Babiráka a Jána Mihačka z Brezovej pod Bradlom prokurátor obvinil, že v novembri 1914 predniesli v Jablonici pri Senici pred asi sto prítomnými v krčme Ármina Schuberta výroky ako „nech skapú Židia, nech dá milostivý Boh, aby tu čo najskôr boli Rusi“ či „daj Bože, nech na Židov a Maďarov prídu Rusi“.²² Michal Bielčík zo Starej Turej v januári 1915 v obchode Sándora Grünbauma povedal: „Môj syn je od augusta na fronte, každý sedliak je na fronte, len páni a Židia sú tu a cicajú nám krv do poslednej kvapky.“²³ Nešlo tu iba o vymyslené udania „Židov“, ako tvrdili slovenskí nacionalisti na čele s Vavrom Šrobárom a Antonom Štefánkom,²⁴ čoho dôkazom sú pramene z im blízkeho prostredia, napr. spomienky na vyhlásenie vojny z pera spisovateľky Terézie Vansovej v Banskej Bystrici: „Lud ohromený spočiatku, začal sa búriť. Kto chce vojnu? Lud nechce vojnu. Lud chce pracovať a žiť v potu tvári na svojom. Remeselníci? Ved' aj tým ide o kožu. Kto teda? Páni? Židia! Áno, tí chcú vojnu, lebo oni z vojny budú ťažiť ohromné hodnoty, zisky. Ale páni, ktorí majú moc, nechceli dopustiť, aby ľud nahliadol do ich karát. Židov chrániť musia, ved' tí majú peniaze – a preto ústami všetkých úradov žalovali na – Panslávov. Lud uveril.“²⁵

Dočasný presun frontu na územie Uhorska na prelome rokov 1914 a 1915 vyvolal medzi Židmi pocit bezprostredného ohrozenia. Podľa správ uhorskej pohraničnej polície sa im

¹⁹ Pozri napr. Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), f. Belügyminisztérium rezervált iratok (ďalej BRI), sign. K 149-1917-8-4259.

²⁰ DUDEKOVÁ, Gabriela. Protirečivé spomienky? Zážitky z prvej svetovej vojny. In *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 2006, roč. 10, č. 1-2, s. 104-105.

²¹ Štátny archív v Nitre (ďalej ŠAN), f. Štátne zastupiteľstvo v Nitre (ďalej ŠtZN), sign. IV/1914-1312: Trestné konanie proti Jánovi Gálikovi kvôli poburovaniu proti konfesii, 20. 11. 1916. Gálik bol neskôr diagnostikovaný ako „chronický alkoholik“.

²² ŠAN, ŠtZN, sign. IV/1914-1723: Trestné konanie proti Martinovi Fajnorovi, Štefanovi Babirákovi a Jánovi Mihačkovi kvôli poburovaniu proti národnosti a konfesii, 11. 1. 1915.

²³ ŠAN, ŠtZN, sign. IV/1915-181: Trestné konanie proti Michalovi Bjelčíkovi kvôli poburovaniu proti konfesii a triede, 24. 3. 1915.

²⁴ SNA, f. Fedor Houdek, i. č. 128: dopis V. Šrobára F. Houdkovi, 10. 10. 1914; HANÁK, Péter (ed.) *Zsidókérdés asszimiláció antiszemitizmus: tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 1984, s. 91-97.

²⁵ Cit. podľa DUDEKOVÁ 2011, s. 246.

slovenské a rusínske obyvateľstvo na viacerých miestach vyhrážalo a údajne ich týrali aj ruskí vojaci.²⁶ Obyvatelia Koškoviec v Zemplínskej župe v novembri 1914 presvedčili „kozákov“, aby zabavili dobytok a kone ich židovského suseda („Židov majetok“). Keď v januári 1915 prišli príslušníci rakúsko-uhorskej armády rekvirovať do neďalekého Zbudského Rokytova, jeho obyvatelia sa sťažovali na poľsky hovoriacich a „ako Židia vyzerajúci“ vojakov, ktorí im vzali dobytok.²⁷

Vzhľadom na povojnové „rabovačky“, ktoré zväčša začínali útokom na „židovské“ krčmy, je zaujímavý prípad z Dolného Hričova v Trenčianskej župe. V roku 1916 slúžny v Považskej Bystrici dostal anonymný list, ktorého autor sa sťažoval na židovských krčmárov, čo namiesto pálenky predávajú „nejaký jed“. Naliehalo sa v ňom na úrady, aby urobili poriadok, lebo inak „Židom všetko rozmlátia“.²⁸ Protižidovský nádech mali aj prejavy sociálneho napätia, ktoré po roku 1917 vo zvýšenej miere zaznamenávame tiež v Hornom Uhorsku. Napr. v centre slovenského národného hnutia, v Turčianskom Sv. Martine, sa úrady obávali výtržností zo strany obyvateľstva nespokojného s kvalitou múky, ktorú na prídel predávali židovskí obchodníci, údajne spolčení s predstaviteľmi štátnej správy.²⁹

Úplne otvorene sa protižidovský charakter hladových protestov prejavil počas výtržností v júni 1917 vo Veľkých Kostol'anoch v Nitrianskej župe. 14. júna večer sa tu asi 150 až 200 žien poberajúcich štátnu podporu zhromaždilo pred obecnou školou, kde ich mali spísať na účely hospodárskeho výboru. Nejaký Izidor Janek začal nahlas kričať, že už dva týždne nemá chlieb a prečo vrchnosť núti pracovať chudobný ľud, a nie Židov. Potom sa obrátil k ženám s výkrikom: „*Nebojte sa ženy, keď nebude chlieb, nemusíte pracovať.*“ Tieto slová povzbudili niekoľko žien v dave, aby začali robiť hluk a „*nadávali na Židov*“. Následne sa vybrali k domu rabína Móra Weisza, ktorému vybili päť okien.³⁰

Vráťme sa však k „rabovačkám“ z jesene 1918. Už v niektorých svedectvách zhromaždených Medveckým sa spomína, že násilie bolo namierené proti Židom ako takým, teda nielen voči majetným osobám. Často stačili jednoduché sémantické signály ako „*aj toto je židovský dom*“.³¹ Vzhľadom na tieto skutočnosti bude zaujímavé pozrieť sa bližšie na

²⁶ MOL, BRI, sign. K 149–1914–3–2516 a K 149–1914–3–4950. Podľa historika Alexandra V. Prusina, ktorý sa zaoberal násilím ruského vojska voči Židom vo východnej Haliči, „*keď ruská armáda vstúpila koncom novembra [1914] na východné Slovensko – obývané ‚slovanskými príbuznými‘ –, u ruských jednotiek sa prejavovala pozoruhodná sebadisciplína prísne vynucovaná najvyšším velením*“. PRUSIN, Alexander Victor. *Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914 – 1920*. Tuscaloosa : University of Alabama Press, 2005, s. 27.

²⁷ MOL, BRI, sign. K 149–1916–3–2196.

²⁸ ŠAB, f. Slúžnovský úrad v Považskej Bystrici, adm., i. č. 44–1916–5859: anonymný dopis, bez dátumu.

²⁹ MOL, BRI, sign. K 149–1917–8–4259.

³⁰ ŠAN, ŠtZN, i. č. IV/1917–746: trestné konanie proti Izidorovi Janekovi a 9 spoločníčkam kvôli násiliu spáchanom na súkromných osobách, 21. 3. 1918.

³¹ MEDVECKÝ 3 1931, s. 99.

oblasti s tradíciou politického antisemitizmu. Ponúka sa tu napr. Senica a okolie, kde Židov rabovali už v roku 1848. V 80. rokoch 19. storočia sa región stal baštou Krajinskej antisemitskej strany (Országos antiszemita párt). Senica bola jediným hornouhorským okresom, kde sa vo voľbách do uhorského krajinského snemu antisemitským kandidátom podarilo uspieť dva razy po sebe.³² V roku 1894 sa v meste a okolí šírili fámy o „rituálnej vražde“ kresťanského dievčaťa Anny Mrčkovej, ktoré slúžilo v jednej senickej židovskej rodine. Chýry sa šírili napriek lekárskej posudkom o skutočnej príčine Mrčkovej smrti, ktorú našli utopenú v potoku. Senickým Židom ich spoluobčania niekoľko týždňov vybíjali okná a vyskytli sa tiež fyzické útoky, takže miestna židovská komunita na čele s rabínom Leopoldom Marmorsteinom vyslala k ministrovi vnútra deputáciu s prosbou o pomoc.³³ Tradície politického antisemitizmu v regióne ďalej rozvíjala Katolícka ľudová strana (Katolikus Néppárt), ktorá pred parlamentnými voľbami v roku 1896 podľa úradov v skutočnosti „organizovala stranu antisemitskú“.³⁴ Popri antisemitizme sa ako druhá opozičná platforma v Senici rozvíjalo slovenské národné hnutie, o čom vypovedá víťazstvo Františka Veselovského v parlamentných voľbách v roku 1901. Vo voľbách z roku 1906 Veselovský v Senici prehral súboj s predstaviteľom agrárneho hnutia Józsefom Emődym, ktorý pri svojom úsilí o záchranu schudobnenej maďarskej šľachty taktiež využíval protižidovskú propagandu.³⁵

Úrady sa po vypuknutí prvej svetovej vojny síce väčšmi obávali „proslovanského cítenia“ než antisemitizmu,³⁶ ale ani protižidovské nálady v Senici úplne nezmizli. Práve naopak, v roku 1916 senických Židov opäť obvinili z „rituálnej vraždy“ kresťanského dievčaťa. Na Veľký piatok 21. apríla sa stratila štrnásťročná slúžka učiteľa senickej židovskej náboženskej obce Simona Kleina, ktorý však zmiznutie hneď hlásil úradom. Keďže žandári hľadali zmiznuté dievča v susedných obciach, medzi obyvateľstvom sa začali šíriť chýry, že dievča „zabili Židia“. Hoci sa dievča hneď na druhý deň našlo, fámy neutíchali, ako ukazuje prípad šestnásťročného Jána Mikulíka. Na Veľkonočnú nedeľu vraj Mikulík v Senici pred domom Móra Kannerera vyhlásil: „*Len počkajte, ako ste vy zabili to dievča,*

³² RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava : HÚ SAV, 2010.

³³ SZABÓ, Miloslav. Obvinenia z rituálnych vrážd v Hornom Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 4, s. 617-640.

³⁴ ŠAN, f. Nitrianska župa I (ďalej ŽN I), dôverné spisy hlavného župana (ďalej hl. ž. dôv.), i. č. 13-1896-5: hlavný slúžny senického okresu hlavnému županovi v Nitre, 5. 3. 1896.

³⁵ SZABÓ, Miloslav. Gegen die „weltvergiftende Idee des Antisemitismus“: Publizistik als Gegenwehr. Jüdische Reaktionen auf den Antisemitismus in der ungarischen Provinz um 1900. In WYRWA, Ulrich (ed.) *Einspruch und Abwehr. Die Reaktion des europäischen Judentums auf die Entstehung des Antisemitismus (1879 – 1914)*. Frankfurt am Main : Fischer, 2010, s. 215-229.

³⁶ DUDEKOVÁ 2011, s. 251.

i my vás zabijeme!“ V susednej obci Kunovo Mikulík kričal na senického obyvateľa Henrika Fleischera: *„Ved' zabíjať kresťanov je dovolené!“*³⁷

Protižidovské násilie prepuklo v Senici a okolí začiatkom novembra 1918, potom, čo aj tu, podobne ako na mnohých ďalších miestach, vyrabovali židovské krčmy a obchody. V Senici dav vyraboval židovské obchody – za tichej asistencie uhorských žandárov – už 4. novembra.³⁸ Podľa senickej kroniky jeden z miestnych sedliakov počas rabovania brutálne zavraždil židovského majiteľa továrne na kandizované ovocie Emanuela Deut-scha.³⁹ Zdá sa, že plienenie prerušil až príchod českého vojska. V meste sa vytvorila Okresná národná rada, ktorej členmi boli miestni slovenskí nacionalisti. Tí rozposlali do celého okresu svojich splnomocnencov, ktorí vymenovali nové obecné zastupiteľstvá lojálne voči Československu. 10. novembra sa v Senici konala prísaha novému štátu, na ktorej sa zúčastnili členovia Národného výboru zo Skalice na čele s Pavlom Blahom, Antonom Štefánkom či Ivanom Dérerom.⁴⁰ No už 16. novembra mesto na niekoľko hodín dobyli späť maďarské jednotky. Po ich odchode protižidovské násilie pokračovalo s rovnakou intenzitou, čo sa dá zdokumentovať na príklade robotníkov Ignáca Heška a Jozefa Škodu. Tí sa už 4. novembra vlámali do hostinca Eman Fleissiga v Rybkách pri Senici, kde ukradli hlavne alkohol a zničili zariadenie. Zločin vraj spáchali *„ze zášti proti židům“*. Škoda, ktorý tvrdil, že má *„na židy zlost, pretože drželi s Maďary proti Slovákom“*, pokračoval vo výtržnostiach v Senici, kde vybil okná Júlii Kleinovej a rabínovi Leopoldovi Marmorsteinovi, ktorého navyše úmyselne zranil kameňom na tvári. Škoda pokračoval vo výtržnostiach aj po odchode maďarských jednotiek. Priznal sa ku krádežiam u ďalších „Židov“ a tiež k tomu, *„že se chtěl při plenění Senice dne 17. listopadu vloupati do židovského kostela“*, ale kým s požičanou sekerou stačil dobehnúť k synagóge, bola už vyrabovaná.⁴¹

Udalosti v Senici mali i tentoraz predohru a zároveň ohlas v jej bezprostrednom okolí. V Šaštíne dav už 30. októbra vyplienil židovské obchody a nezastavilo ho ani uisťovanie miestneho slovenského nacionalistu Jána Iváka, že *„tie domy a tie obchody Židov patria dnes už Slovensku a keď sa dokáže, že sa niekto veľmi previnil proti nám, budú im majetky skonfiškované“*.⁴² Jedinou nežidovskou obeťou násilia v Šaštíne sa stal istý Heinrich,

³⁷ ŠAN, ŠtZN, i. č. IV/1916–476: trestné konanie proti Jánovi Mikulíkovi kvôli poburovaniu proti konfesii, 15. 6. 1916.

³⁸ ZACHAROVÁ, Mária. Pramene k dejinám prevratu na Záhori. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, 2014, roč. 7, s. 195-251. Udalosti v „Prevrate“ v Senici v roku 1918 z poznámok Pavla Gašpara, správcu ev. školy, tamže, s. 211.

³⁹ TURANSKÁ, Jana. *Židovská menšina v Senici v 19. a 20. storočí (do roku 1945)*. Bakalárska práca, FF UP v Olomouci, 2014, s. 45.

⁴⁰ Udalosti v „Prevrate“. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, s. 212.

⁴¹ ŠAN, ŠtZN, i. č. IV/1919–67: výsledok obviněného Josefa Škody u Krajského soudu v Uherském Hradišti, 6. 12. 1918.

⁴² IVÁK, Ján: Prvé dny prevratu v Šaštíne. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, s. 205.

„rakúsky občan“, ktorý vraj strieľal do výtržníkov. Tí Heinricha a jeho sluhov bili palicami, „*dokial sa neprestali hýbať, a dokial neprestali po každom údere stonat*“.⁴³ Prečo sa stali terčom násilia práve Židia, Ivák vysvetľoval v duchu stereotypov o zbohatlíkoch a údajnom vyháňaní sa vojenskej službe: „*Lud videl že z vojny mali výhody Židia – aspoň tak sa všeobecne hovorilo – Málo ich bolo na fronte, viacej po kanceláriach, obchody prevádzali väčšinou Židia a tak bohatli. Nikto neuvažoval nad tým, že jejich pozíciu doniesla im vzdelanosť usilovnosť a obchodná povaha v čom predčili náš ľud a Maďarov, v každom bola, silnejšia závisť a táto priniesla pomstu. Lud sa chcel pomstiť. Ja som pohovárал dost našich ľudí, aby neničili majetky Židov, keď ich tu nechcú mať, nech od nich nič nekupujú a Židia pojdú s pinklami tam odkiaľ prišli. Toto mi ešte ani dnes Židia neodpustili! Neraboval som, ba chcel som zameziť všemožne rabovačkám, ale predci som „der grösste Judenfeind“ (najväčší nepriateľ Židov) že som urazil Židov, že: „pojdú s pinklami“. Snád som mal rečniť: „Nechajte Židov ved' oni sú našimi najlepšimi priateľmi.“ ale viem, že zato by ma boli ľudia shodili z rečnickej tribúny a preto som si to neodvážil povedať!*“⁴⁴

Aj v Jablonici, kde ľudí počas vojny údajne utlačoval notár a „židovskí úžerníci“, plienenie začalo už v noci z 30. na 31. októbra. Ako vyplýva zo správy miestneho notariátu na účely dokumentácie „prevratu“ z roku 1928, výtržnosti tu nadobudli až „karnevalový“ charakter: „*Dne 31. října 1918 z rána pobíhali židé, vystrašeni jsouce nočním vytloukáním oken, zmateně po návsi a prchali z Jablonice. O půl 11 hod. dopolední, když lidé vraceli se ze služeb božích, zastavil se zástup lidí u obchodu Kaufmannova. Vysoký muž, s vojenskou puškou v ruce, mlátil do uzavřených dveří takovou silou, že se rozletěly. Tím okamžikem nastávala pro občany jablonické svoboda. Ženy s růženci na rukou a s plachetkou pod paží hrnuly se do krámu a braly, co se dalo. Nastal křik, střelení, hřešení, nadávání, vynášení, a za hodinu nezůstalo v celém domě ničeho. Současně vtrhl druhý zástup lidí do bytu notářova, kde se, jak později prohlašovali, cítili jak v ráji. Krmní vepři byli vypuštěni do zahrady, bylo na ně stříleno a ještě za živa dral kostelník sedě na vepři, který těžce raněn pobíhal po zahradě, ze hřbetu slaninu. Po hodině nezůstal v notářově bytě ani hřebík.*“⁴⁵

V Prietrži vojaci vracajúci sa z frontu už začiatkom októbra šírili nenávisť proti miestnym Židom, ktorí, „*ač na bojište súci zostali doma*“ a utlačali obyvateľstvo. Vlastné rabovanie však v Prietrži prepuklo až 17. novembra, keď ľudia najskôr vyplienili hospodárstvo a pohostinstvo Alexandra Binzla, ktorý sa vraj pridal k maďarským jednotkám v Senici.⁴⁶ Jedným z iniciátorov bol bývalý obecný starosta Ján Benda, ktorý podľa četníckej správy „*byl kritického dne povozem v Senici a rozšířil asi zprávu o plenění Senice*“. Obyvatelia Prietrže

⁴³ Tamže, s. 206.

⁴⁴ Tamže, s. 207.

⁴⁵ Prevrat 1918. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, s. 221.

⁴⁶ Prevrat r. 1918 v Prietrži. Podáva Samuel Hatala, správca št. ľudovej školy. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, s. 224.

boli rozzúrení hlavne na Binzla, ktorý podľa učiteľa a zapisovateľa miestneho výboru Slovenskej národnej rady Samuela Hatalu vydával obyvateľstvu nekvalitný lieh a aj inak ho hospodársky utláčal. To si, pravda, obyvateľstvo spájalo s Binzlovým židovstvom, čo potvrdzuje výkrik jedného z hlavných výtržníkov, skôr než sa vlámal do Binzlovho skladu s liehom: *„Jebu jeho boga židovského, špiritus musí byť“*.⁴⁷ Vyrabované bolo nielen hospodárstvo „druhého Žida-statkára“ Felixa Schönfelda, ale aj Binzlov výčapník Sonnenfeld a jeho páleník, *„ináč chud'as, ba preto ač bol tiež Žid, ani to ho nezachránilo, že jeho syn došiel z fronty spolu s ostatnými“*.⁴⁸ Obyvatelia Prietrže neľutovali svoje činy ani po desiatich rokoch. Podľa Hatalu síce chybovali, keď *„židovské majetky považovali za verejnú vec“*, ale *„keď povážime, že vyrabované majetky (Binzl, Schönfeld, Sonnenfeld) neboly nadobudnuté poctivou prácou ale podvodom, klamom, úžerou, zderstvom (Binzlov otec r. 1848 s batôžkom na chrbte prišiel do Prietrže a Sonnenfeld r. 1893 málo viac doniesol); keď pripočítame, že z odňatých vecí veľkú čiastku dostali späťky (aspoň hospodárske zariadenia a živý dobytok až na pár oviec všetok) a že na základe tohoto snížená alebo celkom odpustená im bola majetková dávka, tlačí sa na mysel otázka: Čo vlastne zo svojho utratili?“*⁴⁹

„Židovská pomsta“. Prevracanie rolí obetí a páchatel'ov v polemikách o násilnostiach na konci prvej svetovej vojny

Na Slovensku v čase „prevratu“ zohrali významnú úlohu tzv. národné gardy, ktoré maďarské i slovenské národné rady na prelome októbra a novembra 1918 organizovali na zabezpečenie verejného poriadku a ochranu majetku a životov. Zo zachovaných historických prameňov vyplýva, že k ich úlohám patrila hlavne ochrana židovského obyvateľstva. Podmienky na jej poskytnutie však boli v mnohých prípadoch problematické. Napr. v Ružomberku predseda miestnej Slovenskej národnej rady a neskorší vodca Slovenskej ľudovej strany Andrej Hlinka žiadal od svojich „spoluobčanov židovskej národnosti“ za ochranu „židovských majetkov“ a na zabezpečenie slovenských „národných potrieb“ úctyhodnú sumu „aspoň 500 000 korún“. Svoju požiadavku Hlinka zdôvodňoval pomocou rozšíreného stereotypu, podľa ktorého *„válečná konjunktura židovským podnikom báječne prospela“*. Novopečený minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár s týmto postupom súhlasil, odporúčal iba *„vyberať príspevky pod titulom dobrovoľných daní“*.⁵⁰ Podobne ako ich ružomberskí kolegovia argumentovali členovia Slovenskej národnej rady v Nitre – medzi nimi aj budúci prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso –,

⁴⁷ ŠAN, ŠtZN, i. č. IV/1919–74: Četnické veliteľství pro Slovensko v Uh. Skalici, četnická stanice v Senici Okresnímu soudu v Hodoníně, 22. 11. 1918.

⁴⁸ Prevrat r. 1918 v Prietrži, s. 225.

⁴⁹ Prevrat r. 1918 v Prietrži, s. 225.

⁵⁰ ŠAB, f. Liptovská župa II, prez., i. č. 3640-1919-14: Výzva ružomberským spoluobčanom židovskej národnosti, 20. 12. 1918.

ktorí opakovane finančne vydierali miestnych židovských obyvateľov. Okrem šírenia protičeských fám ich upodozrievali, že sú „všetci boháči, vojnoví prospěchári, ktorým ne- padne ťažko zaplatiť niekoľko tisíc korún“. Celková čiastka sa aj v tomto prípade vyšplhala na vyše 250 000 korún.⁵¹

Na niektorých miestach, predovšetkým na vidieku, bola situácia komplikovanejšia. Dňa 5. novembra 1918 vojaci vracajúci sa z frontu za asistencie žien a detí rabovali u Židov v Starej Bystrici v Trenčianskej župe, pričom dvaja z napadnutých zahynuli. Krátko nato založil katolícky kňaz Anton Berhélyi miestny výbor Slovenskej národnej rady a národnú gardu. Medzi jej členmi sa nachádzali výtržníci, na ktorých sa, pochopiteľne, nedalo spo- ľahnúť.⁵² Zakrátko sa v regióne objavila trestná výprava, ktorú iný katolícky kňaz a predseda miestneho výboru Slovenskej národnej rady označil za „židovskú gardu z Budapešti“.⁵³ Ak si chceme urobiť predstavu o vtedajšej neprehľadnej situácii, musíme si uvedomiť, že okrem spomínaných (maďarských alebo slovenských) národných gárd sa v Hornom Uhorsku vtedy pohybovalo množstvo ďalších ozbrojených skupín, vrátane tzv. „zelených kádrov“⁵⁴ (dezertéri skrývajúci sa v lesoch), vojakov vracajúcich sa z fron- tu a riadnych vojenských jednotiek. V prípade „židovských gárd“ išlo pravdepodobne o jednotky, ktoré – často pod velením rodinných príslušníkov vyrabovaných – pátrali po vinníkoch rabovania, zbierali nakradnutý majetok a niekedy popravovali hlavných vin- níkov. Okrem toho sa v literatúre a archívnych prameňoch pod týmto označením stretá- vame s príslušníkmi vojenských oddielov, ktoré začiatkom novembra revolučná vláda v Budapešti vysielala na potlačenie nepokojov na vidieku. Tieto oddiely boli údajne zlo- žené skoro výlučne zo „sionistov“.⁵⁵ Podľa správy nemeckého ministerstva zahraničných vecí predstavovali tieto jednotky „jedínú efektívnu silu, ktorú [revolučná uhorská] vláda mala k dispozícii na odvracanie útokov ukrajinských a slovenských bánd“.⁵⁶ „Židovská garda“ vznikla koncom októbra aj v Prešporke (Bratislave) a aj jej členovia sa zúčastňo- vali potlačovania výtržností v blízkom i vzdialenejšom okolí mesta.⁵⁷

⁵¹ WARD, James Mace. *Priest, politician, collaborator: Jozef Tiso and the making of fascist Slovakia*. Ithaca : Cornell University Press, 2013, s. 48. Túto veľmi rozšírenú prax dodatočne spochybňovala napr. židovská obec v Šaštíne. Viz ŠAN, ŽN I, adm., i. č. 79 (171)–1919/XVI–37.

⁵² Slovenská národná knižnica (ďalej SNK), Literárny archív (ďalej LA), sign. 94 A 15: Anton Berhélyi Slo- venskej národnej rade v Turčianskom Sv. Martine, 3. 12. 1918.

⁵³ SNK, LA, sign. 94 A 31: Ján Cvinček Slovenskej národnej rade v Turčianskom Sv. Martine, bez dátumu.

⁵⁴ Bližšie pozri príspevok Jakuba Beneša.

⁵⁵ BITTON JACKSON, Livia. Zionism in Hungary: The First 25 Years. In *Herzl-Yearbook*, 1970, roč. 7, s. 305-309.

⁵⁶ Cit. Podľa BITTON JACKSON 1970, s. 308. Zvýraznené v orig.

⁵⁷ KOMLOSI, Samuel. Židovská garda roku 1918. In GOLD, Hugo (ed.) *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 2010, s. 148-159. Z Komlosiho štúdie vyplýva, že miestna gar- da nevznikla v spolupráci s uhorskou vládou. O situácii v Prešporke/Bratislave bližšie pozri DUDEKOVÁ, Gabriela. Z „druhého mesta Uhorska“ na „hlavné mesto Slovenska“. Pressburg/Pozsony/Prešporok v záve- re prvej svetovej vojny a jeho premena na Bratislavu. In ŠVORC 2012, s. 110-130; KOVÁČ, Dušan. Medzi

Slovenskí (ale aj mnohí českí) predstavitelia démonizovali aktivity „židovských gárd“, či už regionálnych, alebo vyslaných z Budapešti, ako prejav „židovskej pomsty“ – najmä vtedy, keď ich členovia trestali a niekedy aj popravovali vinníkov rabovania. Dôkazom je vyšetrovanie „šikovateľa“ Jakuba Pregera, ktorého uhorská vláda spolu s niekoľkými vojakmi „sionistickej gardy“ údajne vyslala potlačiť rabovanie obyvateľov niekoľkých obcí v Nitrianskej župe. 5. novembra 1918 dav na železničnej stanici v Siladiciach rozkradol vlak s petrolejom a vyraboval veľkostatok Lukáb, ktorého prenájom i správa boli podľa četníckeho strážmajstra „v židovských rukou a lid státním převratem uvolněný chtěl aspoň částečně za dlouholeté utiskování a tupění své národnosti s onou správou zúčtovat“. Na potlačenie násilností povolal prednosta stanice vojenský oddiel zo Serede pozostávajúci vraj prevažne zo „sionistov“. Pregera spolu s tromi ďalšími osobami zadržali v decembri 1918 na ceste z Budapešti do Nového Mesta nad Váhom po udaní istého slovenského vojaka, ktorý tvrdil, že Preger ho po rabovaní mučil a okrem toho dal zavraždiť troch ďalších Slovákov a jedného ruského zajatca. Obvinených uväznili, „jelikož žádný neudává vážnou příčinu své cesty do Budapeště“ – jeden z nich, Dezső Löwy, uviedol, že bol u rodičov, ktorí odišli do Budapešti, „poněvadž se báli rabování, vlastně i byli vyrabováni“ – a „mimo toho jsou všichni židé“. Keďže žiadny ďalší svedok Pregera neidentifikoval, úrady nakoniec museli obvinenie stiahnuť.⁵⁸

Do akej miery bol výklad potrestania vinníkov rabovania v zmysle „židovskej pomsty“ rozšírený, naznačuje prípad Prešova. Podľa maďarských novín *Pesti Hirlap* sa na tamomšom rabovaní podieľali rovnakou mierou Slováci, Rusíni, Maďari i Rómovia. Za jedinu noc vraj bolo vyrabovaných viac ako sto objektov bez ohľadu na národnosť ich majiteľov. Dav mal napriek tomu skandovať protižidovské heslá ako „Smrt' handrárom!“ a „Smrt' Židom!“. Vojenské úrady dali následne popraviť niekoľko desiatok vojakov, ktorí vraj dali podnet na rabovanie. Podľa novín *Pesti Hirlap* medzi popravenými boli Slováci aj Maďari, hoci „českí agenti“ údajne rozširovali fámy, že išlo o bezdôvodné „masové vraždenie slovanského obyvateľstva“.⁵⁹ Presne v tomto duchu argumentoval korešpondent Slovenskej národnej rady v Prešove, ktorý pri opise popravy vojakov, pôvodcov rabovania, spomína „vysmiate tváře (príslušníkov) vyvoleného národa [...] ved' tam tiekla kresťanská a väčšinou slov (enská/anská) krv“.⁶⁰

Takýmto spôsobom sa hodnotili aj akcie židovských vojakov, často príbuzných napadnutých či zavraždených, ktorí niekedy sprevádzali trestné oddiely a hľadali ukradnuté

Prešporkom a Bratislavou. Premeny mesta v revolučných mesiacoch 1918 – 1919. In ŠVORC 2012, s. 131-145.

⁵⁸ ŠAN, ŠtZN, i. č. IV/1919–260.

⁵⁹ Rendzavarások vidéken. In *Pesti Hirlap*, 24. 11. 1918, č. 276.

⁶⁰ Cit. podľa HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné gardy a rady v roku 1918*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 52.

predmety. Napr. známy predvojnový slovenský nacionalista Ľudovít Bazovský, predseda Slovenskej národnej rady v Lučenci, o situácii v Novohradskej a Zvolenskej župe bezprostredne po rabovaní napísal: *„Tu sa strašne štvie proti Čechom a Slovákom [...] do de-
dín vyslané čaty skoro zo samých židov zostavené prevádzajú krvavú pomstu na ľude slo-
venskom, strieľajú ľud a z toho titulu, že to vraj židom bolo odobrané, pod vedením patrič-
ných židov berú ľudom všetko: plátno i iné články. Ideme tu naproti hroznému teroru proti
československej strane.“*⁶¹

Niekedy sa s touto interpretáciou stotožňovali aj českí vyšetrovatelia, napr. v prípade už spomínaného rabovania v Chtelnici a v susednom Lopašove. Nájomca veľkostatku grófa Pálffyho Viktor Stein vo svojej správe napísal, že uhorské úrady proti výtržníkom povo-
lali vojenské oddiely ešte pred príchodom českého vojska a že *„obete boli na oboch stra-
nách“*.⁶² Českí četníci naopak tvrdili, že do Chtelnice a Lopašova prišli 11. novembra prí-
slušníci „zelenej gardy“,⁶³ ktorí tu zabili celkovo trinásť ľudí a sedem zranili, *„v průvodu
následujících židů: Dr. Viktora Štajna z Prešpurku, jeho knihvedoucího Šandora Šnajdera,
správce Mórice Gipsa z Lopašova, hostinského Júliuse Grünhutta, obchodníka Davida Meis-
la, kteří oba poslední jsou otci oněch dvou hlavních židovských důstojníků, kteří byli jako
velitelé zelené gardy“*.⁶⁴ V správe sa vôbec nespomína, že už 3. novembra boli v Chtelnici
*„všetky židovské obchody vyrabované, tovary a nábytek väčšinou poničené a židia rozo-
hnaní“*.⁶⁵ Podľa neskoršieho vyšetrovania, ktoré rabovanie v Chtelnici a okolitých ob-
ciach potvrdilo, boli do Chtelnice vyslané celkom tri trestné výpravy. Počas poslednej
z nich boli oddiel žandárov a dva oddiely vojska (vrátane jedného guľometného pod ve-
lením poručíka Artúra Meisla) už pred príchodom do Chtelnice napadnuté *„strelbou ob-
čanov a došlo k boju. Kpt. Schmaus bol poranený do nohy, jeden vojin zabitý, jeden ťažko
zranený a zastrelený bol tiež koči Benedikt, ktorý viezol dôstojníky do Chtelnice. Vojsko
vtrhlo do Chtelnice a kto bol podozrelý, že strieľal na vojsko, bol zastrelený.“*⁶⁶ Podľa spo-
mienok nájomcu piešťanských kúpeľov, židovského konvertitu Ľudovíta (Lajosa) Winte-
ra, ktorý koncom októbra 1918 organizoval v Piešťanoch domobranu, obyvatelia Chtel-
nice požiadali o pomoc práve jeho: *„[...] dôstojnícky policajný oddiel narazil na ozbrojený
odpor a v sebaobrane použil zbraň, pričom usmrtil jedného ctihodného občana obce [...].
Dav napadol aj na kozlíku sediaceho kočiša prázdneho omnibusu a stýral ho na smrť.“*⁶⁷

⁶¹ SNK, LA, sign. 94 A 7: Ľudovít Bazovský Slovenskej národnej rade v Turčianskom Sv. Martine, 14. 11. 1918.

⁶² SNA, MPS, i. č. 1066–1067/269: správa Dr. Viktora Steina, bez dátumu.

⁶³ Stein mal asi na mysli tzv. „zelené kádre“.

⁶⁴ SNA, MPS, i. č. 642/269: četnícka stanica v Chtelnici Zemskému četníckému veliteľstvu pro Slovensko, 21. 1. 1919.

⁶⁵ MEDVECKÝ 3 1931, s. 94.

⁶⁶ SNA, f. Hlavné štátne zastupiteľstvo v Bratislave (ďalej f. HStZB), i. č. 433–IV–1932: Štátne zastupiteľ-
stvo v Trenčíne Vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 15. 3. 1932.

⁶⁷ WINTER, Ľudovít. *Spomienky na Piešťany*. Piešťany : Balneologické múzeum, 2001, s. 47.

Na jeseň roku 1920 skupina legionárov na čele s agentom Propagačnej kancelárie pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska Josefom Sudekom organizovala proti Winterovi kampaň, v dôsledku ktorej ho zatkli a na niekoľko týždňov uväznili. Pražské *Národní listy* pri tejto príležitosti uverejnili list (jeho autorom bol pravdepodobne sám Sudek), kde sa o pôsobení Wintera a bývalého kapitána Seidla v Piešťanoch a okolí písalo: *„Hotovú kalváriu prežili tamojší ľudia a pomery, ktoré sa utvorili za riadení oboch menovaných lotrov v Piešťanoch, je snád' možné srovnat' len s pomery v najtemnejšej Afrike. Vraždy, lúpeže a násilnosti najhoršieho druhu robila táto spoločnosť s bestialitou priamo zvieracou. [...] Proti (slovenskej) Národnej Garde zorganizovali Winter, Seidl a spol. maďarsko-židovské hordy, ktoré prichádzaly až z Pešti vraždiť slovenský ľud. Čo robili svedčí na pr. toto: V Orviši bola zavraždená žena ranou z revolveru rovno pred očima svojich detí. Lotor vyňal 100 K bankovku a dal ju rychtárovi so slovami: ‚To máte na pohrab slovenskej svine.‘ Takéto zverstvá boli páchané vo všetkých dedinách slovenských. Slováci boli vešaní, vedení na reťazoch, týraní a mučení spôsobom najhorším. Že Winter bol všetkého pôvodcom a organisátorom, o tom svedčí mnoho protokolov.“* Autor vzhľadom na to žiadal odsúdiť Wintera na trest smrti.⁶⁸

Josef Sudek v tomto čase na vlastnú päsť vypočúval postihnutých represáliami trestných výprav v okolí Piešťan a Nového Mesta nad Váhom a ich výpovede zaprotokoloval. Je príznačné, že na jar roku 1932, keď sa československá verejnosť opäť vášnivo zaoberala „poprevratovými zverstvami“, Sudek – vtedy už tajomník republikánskej strany v Kolíne – tieto protokoly ponúkol vyšetrovacím orgánom.⁶⁹ Na rozdiel od minulosti (v roku 1920, v atmosfére vybičovanej antisemitskými kampaňami za národnú „očistu“, Sudek ešte ako agent Propagačnej kancelárie vyprovokoval protižidovské násilie v Novom Meste nad Váhom⁷⁰) však neskôr svoju antisemitskú rétoriku nahradil protimaďarskou: reč už nebola o „maďarsko-židovských“, ale len „maďarských hordách“. Ani vtedy, ani potom Sudek ako príčinu trestných výprav vôbec nespomínal „rabovačky“, naopak, dezinterpretoval ich ako výraz židovského, resp. maďarského šovinizmu. V roku 1932 o tom – už pod vlastným menom – písal v jedných regionálnych českých novinách: *„Tyto hordy na mnoha místech měly povinnost zabraňovati českým vojákům přístup na Slovensko a na druhé straně mstily se na bezbranném slovenském lidu, který vítal české vojáky a pomáhal jim při vykonávání jejich povinností. Co tyto hordy na slovenském lidu páchaly, zní přímo fantasticky, skoro neuvěřitelně, ale, bohužel, vše i to nejhorší je pravdou. Bezbranný slovenský lid bez*

⁶⁸ Cit. podľa Strašná ukážka pomerov na Slovensku. In *Hronské noviny*, 10. 10. 1920, roč. 2, č. 42, s. 1. Pozri tiež WINTER 2001, s. 52-53.

⁶⁹ Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), f. Ministerstvo spravodlnosti 1918 – 1945 (ďalej MS), kartón (ďalej k.) 914: Státne zastupiteľstvo v Trenčíne Vrchnému státnemu zastupiteľstvu v Bratislave, bez dátumu.

⁷⁰ SZABÓ, Miloslav. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 237.

rozdílu, zda to byli muži, ženy nebo děti, byl nejstrašnějším způsobem týrán, mučen, vražděn a olupován o svůj majetek.“⁷¹

Stupňujúce sa prevracanie rolí páchatel'ov a obetí názorne potvrdzuje prípad Majcichova v Prešporskej župe. Medzi 4. a 7. novembrom 1918 tu opakovane rabovali „u židů Adolfa Šajnoviče a Karla Sidona“. Keď sa páchatelia chystali vyrabovať aj nežidovských obyvateľ'ov, utvorila sa v obci domobrana, ktorá výtržníkov od ich plánov odradila. 9. novembra však dorazili do Majcichova maďarské jednotky, ktoré vinníkov zastrelili, údajne nehľadiac na naliehanie veliteľ'a domobrany, aby ich predali súdu. O motívoch trestnej expedície četníci spísali nasledujúci protokol: „*Všeobecně se soudí, že maďarské vojáky, kteří byli většinou židi a nechtěli říci, odkud přišli, přivedli oba synové Šajmoviče, Alexander a Arpad, kteří s nimi přijeli, a to asi z Prešpurka. Starší Alexander byl také při popravě. Tímto způsobem jsou také oba jmenovaní pokládáni za původce vraždy oněch 3 občanů.*“⁷²

Zatiaľ čo v četníckom protokole sa ešte vina popravených nespochybňovala, sociálno-demokratický poslanec Andrej Kubál sa v roku 1920 stotožnil s tvrdením matky dvoch z nich, ktorá popierala akékoľvek previnenie svojich synov.⁷³

O povážlivom prevrátení rolí obetí a páchatel'ov sa dá hovoriť aj v prípade reakcií na výzvu Slovenskej odbočky Národnej rady československej z roku 1922. V údajnej snahe vyhnúť sa „jednostrannostiam“ novozaloženej „organizácie revolúciou poškodených občanov Slovenska“,⁷⁴ ktorej členovia na mnohých miestach podávali žaloby na páchatel'ov rabovania z jesene 1918,⁷⁵ vyzývala v tlači „všetkých Slovákov“, aby posielali správy o svojich stratách na majetku a životoch v dobe prevratu, „*spôsobených buď nezodpovednou masou okolia, alebo tlupami ozbrojených židov a maďarských bánd*“.⁷⁶ Väčšina zo zachovaných reakcií sa týka práve zločinov spáchaných na údajne nevinných Slovákoch „židovskými gardami“ (Chtelnica),⁷⁷ „maďarskou židovskou hordou“ (Vysoká v Trenčianskej župe)⁷⁸ alebo len „akýmisi židmi“ (Beluša v Trenčianskej župe)⁷⁹ – tu a v širšom okolí sa v dôsledku obvinení miestnych Židov z „rituálnej vraždy“ ešte na jar roku 1922

⁷¹ SUDEK, Josef. Kalvarie slovenského lidu v době převratu. In *Prokúpkův kraj*, 4. 2. 1932, roč. 1, č. 6.

⁷² SNA, MPS, i. č. 126–128/15: četnická stanice v Majcichově Slúžnovskému úřadu v Trnavě, 11. 2. 1919.

⁷³ SNA, MPS, i. č. 129/15: Andrej Kubál ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, 9. 8. 1920.

⁷⁴ Išlo pravdepodobne o Sväz spoločných záujmov poškodených rabovačkami v dobe prevratu na Slovensku alebo o jeho predchodcu.

⁷⁵ ROBL, Ján. Rabovky v roku 1918. In *Slovenská domovina*, 10. 8. 1922, roč. 4, č. 26, s. 1–2.

⁷⁶ Výzva. In *Slovenský denník*, 29. 7. 1922, roč. 4, č. 169, s. 1.

⁷⁷ SNK, LA, sign. 94 U 1: Ján Sloboda slovenskej odbočke Československej národnej rady, 30. 8. 1922.

⁷⁸ SNK, LA, sign. 94 U 1: Ondrej Vavrica slovenskej odbočke Československej národnej rady, (?) 8. 1922.

⁷⁹ SNK, LA, sign. 94 U 1: zápisnica s Máriou Tomášovou pre slovenskú odbočku Československej národnej rady, 27. 8. 1922.

opäť schyľovalo „*k velikým rabovačkám u židov*“⁸⁰). Jedna vdova z obce Vyhne v Tekovskej župe písala dokonca o „židovských dravých beštiách“, ktoré týrali jej deti a zastrelili jej muža, ktorý vraj nemal s rabovaním zo začiatku novembra 1918 nič spoločné: „*A ponevač opravdových vinníkov židia nenašli, vypomstili sa na menej, ba takrečeno celkom nevinných.*“⁸¹

Medzi týchto nevinne postihnutých by sme asi mali zaradiť aj židovského obchodníka Pinkasa Backa z Chtelnice, ktorému „vojenská garda“ 11. novembra 1918 údajne zapálila stodolu. Túto verziu však musíme brať s istou rezervou, keďže mu to neskôr „*hovorili ľudia*“, lebo jeho rodina v čase činu nevychádzala z domu, „*prestrašená súc ešte rabovkou*“ z 3. novembra.⁸² Podľa výpovede robotníčky, vdovy Márie Bílikovej, by medzi nevinných mala patriť aj ona, pretože „*pri rabovke, 3. 11. 1918, ukryly sa u mňa židovské rodiny a byly u mňa schované 3 dni a 3 noci. Po příchodu židovských tlup vojanských 11. novembra bola však dľa udávania svedkov moja stodola prvá, ktorú zapálili.*“⁸³ Je príznačné, že okrem Backovej výpovede sa vo všetkých ďalších protokoloch píše, že škody v Chtelnici napáchala „židovská garda“. Chtelnický učiteľ Rehák, ktorý celú pátraciu akciu zorganizoval, síce uznával, že podnetom strelby z 11. novembra bola „rabovka z 3. novembra“, ale spôsob, akým o celej veci referoval, bol zjavne zaujatý: „*tunajší židia: Meisel, Grünhut, Dr. Stein a Schneider*“ vraj hneď po rabovaní zavolali vojakov z Trnavy, tí však ešte nikomu neublížili. 11. novembra potom priviedli iných vojakov z Vrbového, ktorých vraj nabádali strieľať: „*len sa nedajte, len sa nedajte.*“ Rehákovi pripadalo zvláštne, že napriek výpovediam na „brigádnom súde v Bratislave“ postihnutí Slováci stále neboli odškodnení a ani vinníci potrestaní, „*ačkolvek na druhej strane naši občania boli už aj žalárom potrestaní za to, že Židovi, jednomu z hlavných pôvodcov celej katastrofy, zabili jalovicu – a stalo sa to neskôr, až po odtiahnutí židovskej gardy. Patrnó tedy, že Židova jalovica má viac ceny u našich úradov než životy toľka občanov!*“⁸⁴

Chtelnický učiteľ pravdepodobne nevedel, že „Židom“ obvineným zo strelby v Chtelnici bola v rovnakom čase, keď písal slovenskej odbočke Československej národnej rady, udelená amnestia.⁸⁵ Zdá sa, že táto skutočnosť upadla do zabudnutia aj o deväť rokov

⁸⁰ „*Jak bolo zistené, prišlo do Beluše obyvateľstvo z Vysolaje 8. puškami ozbrojených mužov z Marikovej, okr. Považsko Bystrický, s umyslom, týchto rabovačiek sa súčasťniť, a prípadne aj zbrane použiť.*“ NA ČR, f. Ministerstvo vnútra – 225, k. 251: župan Župy trenčianskej ministerstvu v Bratislave, 6. 4. 1922.

⁸¹ SNK, LA, sign. 94 U 1: vdova Františka Kollárová slovenskej odbočke Československej národnej rady, 13. 8. 1922.

⁸² SNK, LA, sign. 94 U 1: výkaz škod, spôsobených vojanskou gardou 11. 11. 1918 v Chtelnici, župa Nitra, 1. 9. 1922.

⁸³ SNK, LA, sign. 94 U 1: výkaz škod, spôsobených židovskou gardou 11. 11. 1918 v Chtelnici, župa Nitra, 31. 8. 1922.

⁸⁴ SNK, LA, sign. 94 U 1: E. Rehák slovenskej odbočke Národnej rady československej, 10. 9. 1922.

⁸⁵ SNA, HStZB, i. č. 433–IV–1932: Štátne zastupiteľstvo v Trenčíne Vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 15. 3. 1932.

neskôr, keď z mnohých oblastí Slovenska prichádzali udania a správy o vyšetrovaní násilností z roku 1918, ktoré sa najmä v katolíckej a agrárnej tlači spájali so „Židmi“. Jedným z podnetov bol proces proti českému legionárovi Karlovi Horákovi zo septembra 1931, ktorého pražská porota zbavila obvinenia z lúpežnej vraždy siedmich židovských zajatcov na východnom Slovensku v lete 1919. Horák bol najskôr súdený na slobode v Prešove, neskôr sa mu podarilo ujsť do zahraničia, ale po návrate do vlasti ho zatkli. Pražská porota ho však v septembri 1931 obvinení zbavila a oslobodzujúci rozsudok napokon potvrdil aj Najvyšší súd v Brne.⁸⁶ Tento justičný škandál mal paradoxnú dohru, keď sa z obetí mali zakrátko stať páchatelia.

V antisemitských kampaniach proti „vrahom slovenského ľudu“ vynikal lidovecký orgán *Ludová politika*, ale napr. aj agrárny *Slovenský denník* písal o „židovskej hrôzovláde“ počas prevratu.⁸⁷ *Ludácky Slovák*, ktorého redakcia pôvodne Horákovo oslobodenie interpretovala ako „zvláštne nepochopenie našich pomerov hneď v počiatku rodenia sa našej republiky“ („Pražská porota mala iste pred očami Horáka ‚hrdinu‘, ktorý oslobodzuje Slovensko a chráni ho pred maďarskými bolševikmi a jej zastrelenie siedmich židov nezdalo sa byť v prospech vlasti veľkou obeťou...“),⁸⁸ v priebehu niekoľkých mesiacov celkom zmenil názor a obvinil „Židov“, že pre „urazenú rassovú pudovosť“ uznávajú len vinu Horáka, ale nie „Žida Weiszbergera“ v službách „maďarských gárd“: „Weiszbergera vohnala do trestnej výpravy maďarských gardistov v nie malej miere protislovenská nenávisť, hoci práve zo slovenských roľníkov michaloveckého kraja zbohatnul.“⁸⁹

Inými slovami, proces s Horákom vyvolal reakciu v podobe kampaní proti „poprevratovým zverstvám“. Autor citovaného článku *Slováka* reagoval na prvý medializovaný prípad zatýkania ich údajných páchatel'ov, ktorý sa udial začiatkom roku 1932 v Michalovciach. Tamojšieho obchodníka Samuela Weiszbergera obvinili, že v novembri 1918 „zákerne zastrelil“ dvoch slovenských roľníkov z obce Žbince. Toto tvrdenie modifikoval senát košického Krajského súdu v tom zmysle, že podľa vyšetrovania medzi účastníkmi trestnej výpravy do Žbiniac z 10. novembra 1918, ktorá mala potrestať hlavných vinníkov rabovania v Michalovciach, „bol vraj aj obvinený Samuel Weiszberger a s ním boli snád ešte aj iní židia z Michaloviec“.⁹⁰ Podľa košickej prokuratúry, naopak, vyšetrovanie vôbec nedokázalo, že by sa Weiszberger bol zúčastnil na výprave. Podľa jej bývalého veľiteľa z Nového Mesta pod Šiatorom, ktorého diplomatickou cestou vypočuli v Maďarsku, mu do oddielu síce prideliť štyroch miestnych žandárov, Weiszberger však medzi nimi nebol. Košická prokuratúra na rozdiel od senátu uvádzala výpoveď dvoch

⁸⁶ Bližšie pozri DRCHAL, Václav. Hoši, zakopejte je. Nazdar! Na východním Slovensku povraždili před 95 lety čeští vojáci sedm místních Židů. Zločin zůstal nepotrestán. In *Euro. Týdeník vydavatelství Mladá fronta*, 23. 4. 2014, č. 32, s. 42-45.

⁸⁷ Hrôzovláda v Hriňovej v dobe prevratu. In *Slovenský denník*, 9. 2. 1932, roč. 14, č. 32, s. 1.

⁸⁸ Causa Horák. In *Slovák*, 7. 11. 1931, roč. 13, č. 251, s. 4.

⁸⁹ Rassoví „humanisti“. In *Slovák*, 22. 1. 1932, roč. 14, č. 17, s. 4.

⁹⁰ NA ČR, MS, k. 914: Uznesenie Vrchného súdu v Košiciach, 6. 9. 1932.

účastníkov trestnej výpravy do Žbiniac, podľa ktorých táto „*ani nemala židovského člena*“. Spomínaných dvoch hlavných páchatel'ov vraj vojaci zastrelili pri pokuse o útek.⁹¹ Košická prokuratúra nakoniec navrhla zastaviť trestné konanie proti Weiszbergerovi pre nedostatok dôkazov a (neoficiálne) aj preto, že „*v Maďarsku z poprevratových týchto prehmatov maďarského četníctva robí sa politikum*“.⁹²

Ministerstvo spravodlivosti, resp. vrchná prokuratúra v Bratislave mali preto eminentný záujem na tom, aby tzv. „poprevratové zverstvá“ boli posudzované ako politické akty, na ktoré by sa vzťahovala amnestia prezidenta republiky zo 7. septembra 1922 vychádzajúca z ustanovenia čl. 76 Trianonskej mierovej zmluvy, podľa ktorého „*žiadny občan bývalého Rakúsko-Uhorska nesmie byť vyrušovaný ani obťažovaný kvôli politickým postojom medzi 28. júlom 1914 a definitívnym uznaním suverenity nad týmito územiaми, ani kvôli určeniu jeho národnosti na základe predkladanej zmluvy*“.⁹³ Zatiaľ čo senát košického súdu odmietol klasifikovať popravu dvoch Žbničianov ako politický akt, prokuratúra v Banskej Bystrici, do ktorej pôsobnosti patrili ďalšie medializované prípady zatýkania údajných páchatel'ov „poprevratových zverstiev“ v okolí Lučenca, zaujala ústretovejší postoj. „Rabovačky“ z jesene 1918 boli podľa banskobystrického prokurátora predzvesťou „občianskej vojny“, boli „začiatkom bolševizácie Uhorska“. Hoci sa „*spočiatku útočilo iba na notárov a na Židov*“, ohrozené sa podľa neho cítili celé stredné a vyššie vrstvy, ktoré si z tohto dôvodu oprávnenne organizovali ozbrojenú ochranu proti „sociálno-revolučnému obyvateľstvu“. Vysvetľovať pohnútky jednej či druhej strany odkazom na „*národné, resp. národnostné antipatie*“ je preto nesprávne a zavádzajúce.⁹⁴ Podobný postoj prezentoval na stránkach buletínu Ligy pre ľudské práva aj niekdajší novohradský župan Ľudovít Bazovský⁹⁵ – jeho postoj bol dosť prekvapujúci, keďže v roku 1918 interpretoval aktivity trestných výprav v okolí Lučenca presne naopak, ako výraz „židovskej pomsty“.

Videli sme, že túto interpretáciu – výklad trestných výprav v okolí Lučenca v zmysle „židovskej pomsty“ – si osvojila slovenská tlač na čele s lidáckou *Ľudovou politikou*, resp. ľudáckym *Slovákom*. (Mimochodom, oba orgány využívali protižidovskú kartu už krátko predtým, počas kampane pred obecnými voľbami na jeseň 1931 na zdiskreditovanie politických protivníkov.) Začiatkom februára sa k nim pridali aj najrozšírenejšie slovenské

⁹¹ NA ČR, MS, k. 914: Štátne zastupiteľstvo v Košiciach Vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Košiciach, 21. 5. 1933.

⁹² NA ČR, MS, k. 914: Štátne zastupiteľstvo v Košiciach Vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Košiciach, 9. 1. 1933.

⁹³ Treaty of Trianon. Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920. In *The World War I Document Archive*. Dostupné na internete: http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (posledný náhľad: 14. 9. 2015).

⁹⁴ SNA, HStZB, i. č. 433–IV–1932: štátne zastupiteľstvo v Banskej Bystrici vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 3. 3. 1932.

⁹⁵ BAZOVSKÝ, Dr. Ľudovít. Tout comprendre c'est tout pardonner. In *Lidská práva. Orgán Ligy pro lidská práva*, 1932, roč. 2, č. 5, s. 75–77. Pozri tiež NA ČR, MS, k. 914: dopis Dr. Ľudovíta Bazovského ministrovi spravodlivosti Dr. Meissnerovi, 29. 3. 1932.

noviny *Slovenská politika*. Anonymný autor v emotívnej reportáži opisoval udalosti v okolí Lučenca z novembra 1918 ako bezohľadný a brutálny útok na nevinný slovenský ľud. Do „tichej slovenskej dedinky“ Horný Tisovník vraj vrazili zúrivi vojaci na čele s dôstojníkom Ignácom Lengyelom s cieľom „popravami zterorizovať ľud“. Keď nenašli nikoho iného, popravili „starého Jána Svoreňa“, ktorého údajne „obesili hlavou nadol a potom tak dlho doňho strieľali, až bol mŕtvý“.⁹⁶ (Vyšetrovanie odhalilo, že Svoreň bol v skutočnosti podozrivý ako hlavný iniciátor rabovania – ktoré anonymný autor úvodníka ani nespomenul – a popravili ho potom, ako kládol ozbrojený odpor.⁹⁷)

Ešte hrôzostrašnejší opis poskytol autor úvodníka čitateľom *Slovenskej politiky* v súvislosti s udalosťami v neďalekej Hriňovej, kde „vybila sa nenávisť ľudu k doterajším svojim pánom rabovaním židovských krčiem a obchodov“. Následne do obce dorazila trestná výprava na čele s Bélom Marksteinom, ktorá vraj pripravila o život „11-13 nevinných slovenských ľudí“. Časť z nich mali ubiť na smrť, ďalších popraviť. Keďže na obyvateľov obce uvalili finančnú kontribúciu, *Slovenská politika* žiadala obviniť páchatel'ov z „lúpežnej vraždy“.⁹⁸ Podobne naturalisticky opisovala *Slovenská politika* scény z Látok, kde obyvatelia vyrabovali niekoľko obchodov, na čo syn jedného z vyrabovaných, Eugen Freisinger, zorganizoval trestnú expedíciu. Tá nielenže popravila desiatich mužov a od ďalších žiadala výkupné, „pochytali i ženy a nedbajúc na ženský stud, svliekli s nich šatstvo a tam pred školou týrali a kolbamy pušiek bili ženy po nahých telách. Nedbali na bolestné výkriky žien a ich detí, ktoré sa na to museli dívať.“⁹⁹ (Podľa banskobystričského prokurátora sa Freisinger chcel „pomstiť“ za vyrabovanie obchodu svojho otca tým, že dal popraviť ôsmich „cigánov“.¹⁰⁰)

Vzhľadom na predmet tejto štúdie je rozhodujúce, že anonymný autor úvodníka *Slovenskej politiky* rozvíjal podobnú stratégiu ako *Ludovít Bazovský* v roku 1918 alebo *chtelnický učiteľ* v roku 1922: *prevracal roly obetí a páchatel'ov. Skôr než sa pustil do opisov „do neba volajúcich zločínov“, nezabudol pomenovať ich údajných pôvodcov: boli vraj „cieľavedome pripravované a organizované vedúcimi činiteľmi vtedajšieho ‚Magyar nemzet tanácsu‘ (Maďarskej národnej rady), pričom židovskí intelektuáli z Lučenca figurovali ako kati, lepšie rečeno, oni sami tieto ‚trestné expedície‘ organizovali a aj prevádzali“.* Anonymný autor sa neuspokojil s týmto obvinením a nepriamo ho rozšíril na celú židovskú komunitu: „Sme presvedčení, že ostatné židovstvo na Slovensku s odporom sa musí odvrátiť od týchto svojich spoluveriacich, ktorí sa natoľko vyzliekli z ľudskosti, že nachádzali rozkoš v zabíjaní pokojamilovných, nevinných slovenských ľudí. Lučeneckému židovstvu, ktoré ešte i dnes pre-

⁹⁶ Strašné odhalenia!! In *Slovenská politika*, 9. 2. 1932, roč. 13, č. 32, s. 1.

⁹⁷ SNA, f. HStZB, i. č. 433-IV-1932: štátne zastupiteľstvo v Banskej Bystrici vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 8. 3. 1932.

⁹⁸ Strašné odhalenia!! In *Slovenská politika*, 9. 2. 1932, roč. 13, č. 32, s. 1.

⁹⁹ Čo sa dialo na Látkach začiatkom novembra 1918? In *Slovenská politika*, 13. 2. 1932, roč. 13, č. 36, s. 1.

¹⁰⁰ SNA, f. HStZB, i. č. 433-IV-1932: štátne zastupiteľstvo v Banskej Bystrici vrchnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 7. 3. 1932.

*chováva nedobré pocity k republike, slúžia tieto veci k večnej hanbe a bude dobre, keď slovenská verejnosť nezabudne, ako sa chovali lučeneckí židia počas prevratu a aj po prevrate.*¹⁰¹

Tento moment zdôraznila skupina maďarských a nemeckých poslancov pražského parlamentu vo svojej interpelácii z 12. februára 1932, ktorá bola popri tlačovej kampani bezprostredným podnetom na zvýšenú pozornosť štátnych orgánov. Poslanci interpelovali ministrov vnútra a spravodlivosti práve vo veci zatknutí bývalých dôstojníkov zodpovedných za popravy v obciach Hriňová, Horný Tisovník a Kokava nad Rimavicou, ktoré veliteľ četníckej stanice v Lučenci, kapitán Josef Mareš, uskutočnil údajne na popud Slovenskej ligy¹⁰² a bez vedomia príslušnej prokuratúry. Keď sa o tejto „perzekúcii Židov“ dozvie verejnosť, varovali poslanci, utrpí tým obraz Československa v zahraničí.¹⁰³ Mareš, ktorý údajne konal na popud neznámeho „Slováka“ a s pomocou lučeneckého statkára Viesta, sa bránil tým, že v roku 1918 nešlo o ojedinelé obete, „ale o desiatky nevinné a s neslýchanou brutalitou popravených slovenských ľudí“.¹⁰⁴ (Mimochodom, presne túto formuláciu použil aj anonymný autor citovaného úvodníka *Slovenskej politiky*.) Ministerstvo spravodlivosti síce Marešov postup v odpovedi na interpeláciu obhajovalo, ale vrchnému prokurátorovi zároveň nariadilo, aby vyšetrovanie zastavil a vydal tlačové komuniké, v ktorom poukáže na skutočnosť, že tieto a podobné delikty patria pod amnestiu prezidenta republiky zo 7. septembra 1922.¹⁰⁵

Tlačové kampane proti „židovskej hrôzovláde“, „židovským gardám“ či „židovským intelektuálom“ v čase prevratu utíchli až po zverejnení komuniké vrchného prokurátora v Bratislave. Slovenská a česká tlač však tušili „židovský vplyv“ aj tu. Krátko po zverejnení komuniké zaznamenal *Slovenský denník* s odvolaním sa na *Prager Tagblatt* „pikantnú udalosť“, totiž návštevu židovských poslancov Angela Goldsteina a Emila Marguliesu u ministra spravodlivosti, kde im vraj prisľúbili, „že k ďalšiemu zatýkaniu židov na Slovensku nedôjde“.¹⁰⁶

Dezinterpretácia trestných výprav proti pôvodcom rabovania na jeseň 1918 v zmysle „židovskej pomsty“ či „židovskej hrôzovlády“ bola výrazom úsilia o prevrátenie rolí páchatel'ov a obetí, čím sa mala upevňovať kolektívna identita údajne ohrozenej skupiny. Práve prevracanie rolí páchatel'ov a obetí je podľa sociológa Klausa Holza jedným z konštitutív-

¹⁰¹ Strašné odhalenia!! In *Slovenská politika*, 9. 2. 1932, roč. 13, č. 32, s. 1.

¹⁰² Na zasadnutí propagandistického odboru Slovenskej ligy z 15. 3. 1932 sa hlavný predstaviteľ slovensko-židovského hnutia Hugo Roth pýtal, „či sa Slovenská liga angažuje pri inscenovaní obžaloby proti výčinnom židov na Slovensku v prevrate a po ňom“. Odpoveď bola, pochopiteľne, negatívna. LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920 – 1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 236.

¹⁰³ Naliehavá interpelácia poslanca dra Törkölya a druhov ministromi spravodlivosti a ministromi vnútra o samovoľnom zatýkaní, vykonanom četníckym dôstojníkom Marešom v obciach Hriňová, Horný Tisovník a Kokava. In *Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1932. III. volební období. 5. zasedání*. Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=70198> (posledný náhľad 14. 9. 2015).

¹⁰⁴ NA ČR, f. MS, k. 914: kpt. Mareš Zemskému četníckému veliteľstvu v Bratislavě, 21. 2. 1932.

¹⁰⁵ NA ČR, f. MS, k. 914: vrchný prokurátor ministerstvu spravodlivosti, 24. 2. 1932.

¹⁰⁶ Židovská strana a poprevratové búrky na Slovensku. In *Slovenský denník*, 28. 2. 1932, roč. 14, č. 49, s. 1.

nych znakov antisemitskej sémantiky.¹⁰⁷ Dá sa preto tvrdiť, že „rabovačky“ sa stali súčasťou antisemitského mýtu o slovenských obetiach a židovských páchatel'och ešte predtým, ako koncom 30. rokov politici a propagandisti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS) a ďalších pravicových zoskupení začali klásť „novú židovskú otázku“.¹⁰⁸ Vzhľadom na to neprekvapuje, že Andrej Hlinka v roku 1936 obhajoval protižidovské výtržnosti ľudáckych študentov po premiére filmu Golem v Bratislave práve ironickým poukazovaním na „semitskú vďaku“. Mal na mysli redaktora konkurenčného komunistického *Ľudového denníka*, ktorého otca spolu s ďalšími ružomerskými Židmi Hlinka v roku 1918 údajne ochránil pred rabovaním, za čo sa mu teraz syn „odvďačil“ osočovaním a vyhrážkami.¹⁰⁹

Na záver ešte treba dodať, že mechanizmus prevracania rolí obetí a páchatel'ov násilností v roku 1918, ktorého genéze je venovaná predkladaná štúdia, nebol príznačný len pre ohlas „rabovačiek“ na medzivojnovom Slovensku. Dokladom je štúdia Martina Lacka založená na metóde oral history o prevrate v Modrovej, v ktorej respondenti kódujú aktérov trestnej výpravy proti pôvodcom rabovania v novembri 1918 presne tak, ako generácie pred nimi – ako „židov“.¹¹⁰ Do akej miery mechanizmus prevracania rolí obetí a páchatel'ov v spomienkach na „rabovačky“ či „prevrat“ roku 1918 ďalej pretrváva, ukáže až čas.

Cituj:

SZABÓ, Miloslav. „Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 35-55. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Miloslav Szabó, PhD., pôsobí v Historickom ústave SAV v rámci projektu SAS PRO. Zaoberá sa dejinami rasizmu, antisemitizmu a nacionalizmu v Nemecku a strednej Európe v 19. a 20. storočí, ako aj intelektuálnymi dejinami. Je autorom monografií *Boh v ofsajde* (Bratislava: Kalligram, 2004), *Rasa a vôľa. Alfred Rosenberg a Mýtus 20. storočia* (Bratislava: Kalligram, 2004) a *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875-1922)* (Bratislava: Kalligram, 2014). V uplynulých rokoch pracoval na výskumnom projekte o slovenskom národnom hnutí a antisemitizme v rokoch 1875 až 1922. Z novších publikácií: „Židovská otázka“ na Slovensku v prvých rokoch Československej republiky (*Střed/Centre*, roč. 3, 2011, č. 2, s. 59–81), Vertraute Feindbilder. Die trans-nationalen Bezüge des slowakischen Antisemitismus um 1900. (*Bohemia*, roč. 51, 2011, č. 2, s. 358–388), "Be-cause words are not deeds." Antisemitic Practice and Nationality Policies in Upper Hungary around 1900. (*Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, Nr. 3, July 2012. Dostupné na: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=299) Kontakt: miloslav.szabo@gmail.com

¹⁰⁷ HOLZ, Klaus. *Nationaler Antisemitismus. Wissenssoziologie einer Weltanschauung*. Hamburg : Hamburger Edition, 2001, s. 159-160.

¹⁰⁸ KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah. *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington : Indiana University Press, 2015, s. 133-142.

¹⁰⁹ HLINKA, Andrej. Semitská vďaka. In *Slovák*, 29. 4. 1936, roč. 18, č. 99, s. 1.

¹¹⁰ LACKO, Martin. *Prevrat 1918 v obci Modrová*. B. m. : 2001, s. 25-26.